

ність Херсонської єпархії (1775-1860) // Матеріали II-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції "Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження": У 2 т. - Т.2. "Історія і культура". - Миколаїв, 1997; Його ж. Історія Миколаївського Адміралтейського собору (1789-1936) // Наукові праці. - Т.1. - Миколаїв, МФ НаУКМА, 1998; Його ж. Головні напрями діяльності Херсонської єпархії (1775-1918) // Наукові праці. - Т.2. - Миколаїв, МФ НаУКМА, 1999; Його ж. Касперівська ікона Божої Матері - культурна та духовна пам'ятка Півдня України // Збірник наукових праць: "Історія Півдня України від найдавніших часів до сучасності: проблеми національного, політичного, соціального, економічного, технічного, правового, релігійного та культурного розвитку". УЗ-х ч. - Ч.2. - Миколаїв-Одеса, 1999.

- 11 Валенко В. Довга дорога до храму: Від минулого... До сьогодні... // Голос Таврії. - 1992. - травень; Історія нашої церкви // Маяк. - 1996. - 10 жовтня; Калиниченко І. Відновлено єпархію // Голос України. - 1991. - 3 квітня; Мазур В. Собору Успенія Божией Матери - 200 лет // Православная Таврия. - 1998. - №6. - С.5; Олешківська обитель // Християнин Таврії. - 1998. - №4-6 червень-серпень. - С.4-6; Пам'ятка архітектури XVIII ст. Дерев'яна церква у м.Бериславі // Трибуна. - 1993. - 19 жовтня; Паталах О. Собор // Наддніпрянська правда. - 1990. - 14 жовтня; Свет из обители // Факт. - 1991. - 25 октября; Свято-Успенський собор // Наддніпрянська правда. - 1991. - 15 лютого; Сериков П. Монастир над Дніпром: Корсунці - 200 років // Нова Каховка. - 1997. - 1, 22 листопада, 27 грудня; - 1998. - 24 травня, 26, 28 червня; Сидоренко І. Монастир // Новий день. - 1991. - 12 жовтня; Ташкевич Л. Дивував і кликав монастир // Радянська Таврія. - 1995. - 24 червня; Трагічна доля Олешківської церкви // Вісник Олешшя. - 1996. - 27 квітня; Феодосий. Херсонский Инкерман // Булава. - 1998. - 21-27 вересня. - С.6; Шумак М. Хто ж він, аскет Созантій? // Приазовська правда. - 1995. - 14 березня; Яценко А. Митрополит Леонтій // Наддніпрянська правда. - 1991. - 14 березня; Яценко А. Прийшов з надією // Наддніпрянська правда. - 1995. - 21 вересня.

С.Ш. АЙТОВ

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ЖУРНАЛ «ОСНОВА» ЯК КУЛЬТУРНА СИСТЕМА

Проблема суті та значення внеску часопису «Основа» (1861-1862) у розвиток української культури, суспільно-політичної та історичної думки у другій половині XIX ст. являється однією із порівняно мало досліджених в українській історіографії. Кілька невеликих статей, зокрема, дослідження В.Дудко у «Київській старовині» (№5, 1997 та №2, 1998) та монографія М.Д.Бернштейна «Журнал «Основа» та

український літературний процес кінця 50-х-60-х років ХІХ ст.» (К., 1959.), присвячена розв'язанню суто літературознавчих питань, складають майже всю історіографічну «базу даних» з цієї проблеми. Водночас, журнал являє собою один із найбільш яскравих феноменів української культури. На сторінках 22 його книжок, протягом двох років, «зустрілися» праці таких провідних істориків, як М.І.Костомаров, П.О.Куліш, М.О.Максимович, О.М. Лазаревський, В.Б.Антонович. Саме у «Основі» побачив світ ряд важливих для української історичної думки студій, зокрема: «Мысли о федеративном начале древней Руси», «Две русские народности», «Правда москвичам о Руси», «Правда полякам о Руси» М.І. Костомарова, «Хмельщина» та «Виговщина» П.О.Куліша, «Моя исповедь» В.Б.Антоновича. І ці праці, і взагалі робота журналу, спрямована на національно-культурне відродження українського народу, дістала високу оцінку «будівничого нації», М.С.Грушевського. На його думку, «...»Основа» как армия борьбы за обособление и самодовление украинской жизни имела большое значение...[1]. Особливо учений відмітив статтю М.І.Костомарова «Две русские народности», яку він назвав «евангелием украинского национализма»[1,с.24]. Ця оцінка і показником значення, яке мала діяльність часопису для розвитку українських самопізнання, громадської думки та культури, але не пояснює причини успіху «Основи». Діяльність та досягнення часопису розглядаються М.С. Грушевським у «аксіологічному», а не «аналітичному» аспекті. Однією із причин маргінальності «Основи» в українознавчих дослідженнях являється «багатовимірність», полідисциплінарність «інтелектуального простору» журналу. Справді, на відміну від видатних попередника- «Чтения Общества истории и древностей российских» та послідовника- журналу «Киевская старина», присвячених вивченню історії українського народу, у «Основі» друкувалися статті не тільки з цієї проблематики, а і з географії, етнографії, природознавства, літературознавства, мистецтвознавства, економіки та промисловості українських земель тощо. Без перебільшення, часопис можна вважати своєрідною енциклопедією українознавства 1860-х років. Разом з тим, найбільш потужним напрямом діяльності журналу був напрям історичний.

Очевидно, що для вирішення проблеми причин вдалої діяльності «Основи», феномену ефективності цього журналу, необхідно розглядати його інтелектуальний простір як єдине інтегральне ціле, як цілісну культурну систему. Як приклад ефективного вивчення культурної системи іншого роду, реалізований з точки зору вказаного підходу, можна вказати на невелике дослідження етнологів С.П'ятаченко, у якому він проаналізував, як ціле, народознавчий на-

прямок творчої спадщини П.О.Куліша[2]. У радянський та російський гуманітаристиці системний підхід до вивчення феноменів культури застосовував видатний філолог, семіолог та культуролог Ю.М.Лотман (1922-1993). Творчі надбання дослідника у галузі культурології можуть слугувати орієнтирами при вивченні властивостей «Основи» як культурної системи та внутрішніх механізмів її розвитку.

Поняття культури та культурної системи як елемента культурного універсуму являється одним із головних у складі культурологічних концепцій Ю.М.Лотмана. Найбільш важливою функцією культури дослідник вважав її функцію як пам'яті колективу. На його думку, безперервність культури забезпечує колективу (від макросоціальних груп до соціуму в цілому) свідомість свого існування[3,с.661]. Лотман розглядає «культуру-цілі» та окремі культурні феномени як системи. З його точки зору, «...система відносин, яка поїднує різні мови семіотичної структури у вищу єдність, поєднує і різні індивідууми у розумне ціле. Сукупність цих двох механізмів створює надіндивідуальний інтелект-культуру»[4,с.17]. Згідно із принципом теорії систем, властивості «культури-суспільної пам'яті» переважають суму властивостей тих підсистем-елементів із яких вона створена, і теж саме співвідношення справедливе для взаємин окремих культурних «підсистем» та їх власних елементів. У складі культурних систем, на думку Ю.М.Лотмана, віносини між їх системами (елементами) не мають автоматичного характеру, а кожен раз мають на увазі семіотичні напруження та колізії, які іноді приймають драматичний характер[4,с.17]. Проте, сталість зв'язків культурно системи переважає їх суперечки, і багатство внутрішніх конфліктів не руйнує їх, але навпаки, забезпечує культурі як колективному розумові виключну гнучкість та динамізм[4,с.16]. Культурному універсумові властивий плюралізм, який виявляється у тому, що частини його (окремі культурні системи), стаючи частиною нового «великого цілого» зберігають і свою власну цілість[4,с.17]. Ю.М.Лотман розглядав культурні системи не тільки як статичні, але і як динамічні створення. Одним із головних джерел динамізму культурних систем учений вважав процес постійного утягування позасистемних елементів у саму систему і одночасний перехід елементів системи у сферу позасистемності[5,с.20] «культурної неупорядкованості». Це позасистемне може бути, на думку дослідника, іносистемним, тобто належати іншій культурній системі[5,с.23]. Крім того, причиною динамізму культурних систем є нерівномірність в їх структурах, наявність у них, за термінологією Ю.М.Лотмана, «ядерних створень», та «структурної периферії». Постійна зміна ядра та периферії утворює один із механізмів структур-

ної динаміки[5,с.30]. Гнучкий механізм взаємозамени ядра та периферії культурної систем виявляється зручним для накопичення структурних форм, які на наступному історичному етапі стануть у системі домінуючими, та перемістяться до центру системи[5]. Джерелом розвитку культурних систем, з точки зору Ю.М.Лотмана, являється також взаємодія різних структурних організацій різних же елементів даної Системи[6,с.27].

Практичне застосування культурологічних концепцій Ю.М.Лотмана було реалізоване в роботах представників тартусько-московської семіотичної школи, і зокрема, в дослідженні В.М.Живова про значення феномену блюзнірської поезії в універсумі російської культури XVIII-XIX століть[7,с.61]. Вихідним пунктом наукового пошуку автора було розглядання даного явища як цілісної культурної системи із власними структурними якостями, джерелами та динамікою розвитку.

Порівняно з феноменом блюзнірської поезії XVIII-XIX ст., журнал «Основа» являється культурною системою більш високого рівня, з точки зору складності структурної організації. Діючий майже у середині XIX ст., часопис виконував функцію своєрідного «системного організатора», («перетворювача»), який трансформував неупорядкований, простір українознавства першої половини минулого століття у симетрично структурований космос україністики другої половини XIX ст. Найбільш відомою науковою асоціацією, яка згодом почала видавати і друкований орган було Общество истории и древностей российских та його «Чтения...», під редагуванням О.М.Бодяньського. У першій половині XIX ст. наукові інтереси членів Общества були зосереджені, як доводить сучасна дослідниця О.В.Тодійчук, на зборі та первинній науковій обробці матеріалів з нумізматики, археології, етнографії, іконографії[8,с.15]. У «Чтениях общества...» був опублікований ряд цінних джерел з української історії XVII- XVIII ст.[8,с.16]. Показово, що джерела ці не були зведені до якоїсь системи і друкувалися досить хаотично. Мабуть, причина даного явища полягає у специфіці самого періоду розвитку українознавства у першій половині минулого століття, яка мала на увазі саме накопичення фактичного матеріалу з української історії, але не його аналіз та зведення у концепцію, у наукову «картину світу». Конструювання схем історичного розвитку українського народу, пояснення вже винайдених фактів стали об'єктивною необхідністю наступного етапу українського самопізнання і діяльність «Основи» можна розглядати як початок цього етапу.

Слід відзначити, що саме в інтелектуальному просторі журналу відбулася «передача естафети» у пізнанні української історії від до-

слідників, орієнтованих, головним чином, на збір фактів та їх опис, репрезентованих у часописі постаттю М.О.Максимовича (велика публікація «Письма о Богдане Хмельницком к Н.И.Костомарову») до учених, які накреслили власні схеми та пояснили специфіку вітчизняного історичного процесу: М.І.Костомарова («Мысли о федеративном начале Древней Руси», «Две русские народности», «Москвичам о Руси», «Полякам о Руси»), що висунув та обґрунтував у згаданих роботах ідею незалежного від великорусів, оригінального історичного розвитку українців; П.О.Куліша («Хмельщина», «Виговщина») та О.М.Лазаревського («Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским»), запропонувавши концептуально новий погляд на соціальний розвиток українського суспільства. Показовим являється той факт, що з самого початку видання «Основи», автори часопису мали чітко визначену мету та програму дій, спрямованих на всебічне пізнання історичних українських земель. Програма часопису передбачала такі напрями дослідницької та публікаторської діяльності: літературознавство та друкування літературних творів, історія України у студіях та публікаціях джерел, етнографія, мовознавство, нариси суспільного та приватного побуту українців, виховання та освіта природничі науки, нариси економічного життя[9, с.1]. Крім цього, редакція планувала друкувати державні постанови та розпорядження, які мали відношення до Піденно-Руського краю, розбір книжок, статей та художніх творів, в яких йшлося про Україну, та розділ листування з читачами[9]. Отже, часописові «Основа» як культурній системі, з самого початку її існування була властива упорядкованість.

Для даного журналу була характерною різномірність друкуваних в ньому матеріалів. Можна виділити два типи такої різномірності. Перший тип різномірності культурної системи часопису «Основа» складається із трьох підтипів: «жанрового», «тематичного» та підтипу, пов'язаного із самою «формою подачі» друкованих матеріалів. До другого типу відноситься різномірність публікацій, зоснована на різниці ідейних позицій та теоретичних підходів до певних проблем окремих авторів.

Під «жанровою» різномірністю ми розуміємо різномірність об'єктів студій дослідників. По суті це «дослідницькі напрями» (історія, етнографія, географія, філологія, мовознавство, та ін.) Всі ці дослідницькі напрями природно розподіляються на окремі теми, що створює наступний підтип різномірності першого типу-«тематичний» підтип. Його можна розглянути на прикладі «історичного» дослідницького напрямку. Це, зокрема, теми: історія Київської Русі (роботи М.І.Костомарова «Черты южнорусской истории», М.І.Сухомлінова

«О преданиях в древней русской летописи»); історія України XVII ст. (праці М.О.Максимовича «Письма о Богдане Хмельницком к Н.И.Костомарову», М.І.Костомарова «Гетманство Выговского», П.О.Куліша «Хмельницина», «Виговщина», історія України XVIII ст. (дослідження О.М.Лазаревського «Говорил ли Полубок Петру Великому речь, приводимую Конисским», «Статистические сведения об украинских народных школах и госпиталях в XVIII в.»). Третій підтип першого типу різномірності складається із різних форм публікацій, друкувавшихся у «Основі». Серед форм публікацій можна відокремити: предметні статті, присвячені висвітленню певних проблем, полемічні статті, спрямовані на критичний діалог із опонентами, ідейними та інтелектуальними, листи читачів журналу та відповіді на них редакції.

Різномірність культурної системи «Основи» другого типу базується на множині ідейних та концептуальних точок зору авторів. Як приклади таких, цілком природних, розбіжностей можна навести різні оцінки авторами часопису ролі козацтва в українській історії та методи вивчення побуту та свіогляду українських селян. Феномен козацтва привернув увагу кількох авторів часопису, але, концептуально, їх точки зору були, значною мірою, різні. Так, М.О. Максимович присвятив свої дослідження (у «Основі») висвітленню постаті Б.Хмельницького[10,с.105]. Взагалі дослідник був схильний до апологетики козацтва[10,с.111-112].

М.І.Костомаров[11,с.65] та О.М.Лазаревський[12], розглядали останні з більш об'єктивістських позицій, а в історичному баченні П.О.Куліша[13,с.81] намітилася переоцінка ролі запорозьких козаків в українському історичному процесі.

Щодо розбіжностей у вивченні свіогляду та побуту українських селян, слід відзначити, що М.І.Костомарову був властивий «історичний» метод дослідження, погляд на складання рис свіогляду, народної психології, побуту, як-би з «висоти часу», який полягав в загальному дослідженні проявів даних соціокультурних феноменів у ході українського історичного процесу[14], П.О.Куліш[15] та А.Свидницький[16] підійшли до цієї проблеми як «класичні» етнографи, в той самий час П.О.Куліш вважав важливим «літературний» метод вивчення народного свіогляду, пов'язаний з інтуїтивним осягненням «душі народу», поетичного тону країни (психологічної атмосфери)[15,№4.-с.68].

Різномірність культурної системи «Основи» обумовлює її «складний» характер. Це можна побачити при аналізі окремих «дослідницьких напрямів» журналу. Зокрема, етнографічний дослідницький напрям складається із тем: етнографія українських історичних земель, етнографія українських етнічних

груп, етнографія етнічних груп іноземців, постійно проживаючих в Україні, етнографія української діаспори.

Упорядкованість, різноманітність та складність даної культурної системи визначають таку властивість часопису, як об'єктивність у відображенні українського життя, сучасного журналові й минулого. Ця якість проявляється у відсутності в публікаціях «Основи», авторів різних інтелектуальних та ідейних точок зору, ідей національної виключності та ксенофобії, готовності до конструктивної дискусії з опонентами. Добра обізнаність з фундаментальними дослідженнями видатних учених «протилежної сторони» (російських державників, та полонофілів, виключала однобічність у баченні світу та наукових роботах «основ'ян»).

Культурній системі «Основи» властива, також, якість, яку можна назвати «знаковістю». Суть її у тому, що в універсумі української культури часопис відіграв роль символу етнокультурної єдності та цілісності українського народу, яку, у соціально-політичному аспекті, мусить, серед інших функцій, виконувати держава. Аналіз змісту «Основи» дає підстави стверджувати, що вона була «центром кристалізації», «збирачем» інтелектуальних сил та надбань українських наукової думки та мистецтва. Утворивши цілісний образ України у світі культури «Основа» (як символ, знак) передувала створенню у 1917 р. незалежної Української держави. Автори кола «Основи», звісно, не ставили перед собою такої радикальної політичної мети, як досягнення державного суверенітету. Але всебічне пізнання українського народу об'єктивно утворило засади обґрунтованої, добре аргументованої концепції оригінальності та вагомості духовних досягнень українського народу та його законних, легітимних прав на створення- у майбутньому- власної держави.

Із «знаковістю» «Основи», місією збирання «культурних сил» українців, тісно пов'язаний оборотний зв'язок часопису - культурної системи. Функцію останнього у журналі виконували листи- надруковані у розділі «Вісті» із різних регіонів України та навіть із Росії, з місць проживання української діаспори. В «Основу» писали із Чернигова, Києва, Катеринослава, Херсона, Харкова, із невеликих міст та сіл: Лубен, Полтавської губернії, Гадяча, Полтавської губернії, Борзунів, Чернігівської губернії, Борисполя, Київської губернії, села Товканівки під м. Прилуки, та ін. Серед тем, яким були присвячені листи, можна виділити: народну освіту, народні бібліотеки, питання пореформеного землеустрою, свавілля поліції щодо селян, опис звичаїв мешканців певних місцевостей, красноріччя нотатки, розповіді про окремі промислові заклади тощо. Наявність та досить висока інтенсивність оборотного зв'язку обумовила обізнаність ав-

торів «Основи» в українських справах, що, в свою чергу, підвищило ефективність функціонування всієї системи.

Серед чинників розвитку культурної системи «Основи», відповідно до культурологічних концепцій Ю.М.Лотмана, можна відмітити: наявність структурної неоднорідності, процес інтегрування позасистемних елементів та процес зміни ядра та периферії.

Динаміка розвитку «Основи», пов'язана із структурною неоднорідністю системи, реалізувалася у структурній різноманітності, полідисциплінарності досліджень авторів часопису. Так, М.І.Костомаров звертався у своїх студіях до надбань етнографії та етнічної психології (крім історичної науки), П.О.Куліш використовував дані з історії, філології, етнографії, етнопсихології, В.Б.Антонович у «Моей исповеди», об'єднав фактичні матеріали та ідеї з польської історіографії, соціальної психології, історії української суспільної думки. Динамічний чинник інтегрування позасистемних елементів проявився у полемічній діяльності часопису. Позасистемними, чи іносистемними елементами у даному випадку являються ідеї та аргументація супротивників, опонентів «Основи», які, після втягування у інтелектуальний простір часопису, ініціювали створення авторами журналу власних теоретичних конструкцій. Принцип динамічного чинника зміни ядра та периферії полягає у «русі» ідей та дослідницьких концепцій, що створювали інтелектуальну «базу» часопису, у бік подальшого їх розвою, вже зовні «Основи». Зокрема, ідеї «Двух русских народностей» М.І.Костомарова знайшли продовження у статті В.Б.Антоновича «Три національні типи народні» (1888); «основ'янська» робота В.Б.Антоновича «Моя исповедь» була, у ряді істотних рис, продовжена ним у рецензії на роман Г.Сенкевича «Вогнем та мечем» (1885). Отже, культурну систему «Основи» можна вважати незамкненою, за критерієм впливу ідей часопису на дальший розвиток української гуманітарної думки.

Вживаючи досить часто термін «культурна система» щодо «Основи» та гуртку її авторів не треба вважати, ніби-то останні створювали «ідейно-організаційний» моноліт. Навпаки, їм були властиві численні суперечки. В.Б.Антонович з жалем відмічав, щоправда, маючи на увазі не тільки гурток авторів часопису, а більш широке коло українофілів, «недостаток всякой солидарности между украинофилами, разногласия и часто личный характер украинских распрей-озлобленный спор г.г. Максимовича и Кулиша по поводу сочинений Гоголя, выходка г. Шатковского в предисловии к его словарю против г. Кулиша и всех сотрудников «Основы»...» [17, с.139]. Але ці суперечки мали, за Ю.М.Лотманом, характер системного напружен-

ня і не тільки заважали, але й ініціювали творчість авторів «Основи».

Діяльність часопису, який проіснував досить недовгий час, була продовжена (на системному рівні) напочатку 1870-х років Київським гуртком, створеним за подобою «Основи»[1,с.341]. Це стало можливим саме з причин ефективності журналу як культурної системи. Закономірно, що за періодизацією, запропонованою проф.І.І. Колесник, один із етапів культурно-національного відродження українського народу та українського історіографічного процесу, (народницького-громадівська доба), починається саме на початку 1860-х років[18,с.341] на які і випадає видання «Основи». У числі найважливіших компонентів інтелектуальних досягнень журналу та його впливу на подальший розвиток українського національного руху можна відзначити властивості «Основи» як культурної системи: упорядкованість, різноманітність, складність, об'єктивність дослідження як минулщини так і сучасності, «знаковість», які проявилися через посередництво механізму саморозвитку, динаміки всієї системи. Саме реалізація усіх цих системних якостей сприяла тому, що «Основа» стала однією із важливих складових пам'яті та самопізнання українського народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевский М.С. Украинский народ в его прошлом и настоящем: в 2 т. Спб. 1914. Т.1.с.24.
2. Див.: П'ятаченко С. Проблеми етнопсихології українського народу в спадщині Пантелеймона Куліша.(1819-1897).// Народна творчість та етнографія. 1997. №5-6.
3. Лотман Ю.М. Письма. М., 1994. С. 661.
4. Лотман Ю.М. Феномен культуры.// Труды по знаковым системам Тартуского Госуниверситета. Т. 10. Тарту. 1978. С. 17.
5. Лотман Ю.М. Динамическая модель семиотической системы. // Труды по знаковым системам Тартуского Госуниверситета 10. Тарту. 1978. С. 20.
6. Лотман Ю.М. Культура и взрыв., М. 1992. С. 27.
7. Живов В.М. Кошунственная поэзия в системе русской культуры конца XVIII-начала XIX веков.//Труды по знаковым системам Тартуского Госуниверситета. Т. 13. Тарту. 1981. С. 61.
8. Тодийчук О.В. Украина XVII- XVIII в.в. в трудах Общества истории и древностей российских К., 1989. С. 15.
9. Программа журнала «Основа». // Основа 1861.№1. с.1.
10. Максимович М.А. Письма о Богдане Хмельницком к Н.И. Костомарову. // Основа. 1861. №2. С.105.
11. Костомаров Н.И. Гетманство Выговского. // Основа. 1862.№ 4. С. 65.
12. Лазаревский А.М. Говорил ли Полубок Петру Великому речь, приводимую Конисским М. // Основа. 1861. №8. С.75.

13. Куліш П.О. Передні слово до історії України од найдавніших часів. // Основа. 1861. №9. С.81.
14. Костомаров Н.И. Две русские народности. // Основа. 1861. №3
15. Куліш П.А. Гоголь как автор повестей из украинской жизни и истории. // Основа. 1861. №4, №5, №9.
16. Свидницький А. Великдень у подолян. // Основа. 1861. №10-№11-12.
17. Антонович В.Б. Про українофілів та українофільство. // Моя сповідь. К., 1995. С. 139.
18. Колесник І.І. Курс української історіографії у вищій школі: нова модель викладання. //Днепропетровський історико-археографічний збірник. Вип. 1. Днепропетровськ 1997. С. 315.

А.В.БОЙКО

ПИТАННЯ ДОСТОВІРНОСТІ АРХЕОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ А.О.СКАЛЬКОВСЬКОГО

Історія — досить специфічна галузь знань, яка протягом майже двох століть намагається стати наукою. Можна вести дискусії з приводу співвідношення історії-науки та історії-мистецтва, історичної конструкції та історичної реконструкції, ламати списи стосовно методології історичного пошуку, але слід погодитися з тим, що важливим фактором становлення історії як науки є історіографічний доробок усіх поколінь дослідників. Саме цей доробок стає підмурком і показником змагань у процесі становлення історичної науки. При багатоваріантності напрямків історичних знань такий процес уявляється досить тривалим і перманентним. Однак ті, хто знаходився на початку шляху становлення наукових історичних знань дуже часто навіть не усвідомлювали цих проблем, а воліли услід за Геродотом та літописцями зберегти великі діяння “як еллінів, так і варварів” для майбутніх поколінь. В той же час сучасні дослідники воліють проаналізувати їхню спадщину, виявити методологічні здобутки та недоречності, встановити закономірності дослідницького пошуку, відвести кожному відповідне місце у ряду звитяжців, які намагалися творити історичну науку тощо. Але часто густо всі ці оцінки грішать більш ніж суб’єктивністю. Некоректність у співвідношенні загального та одиничного, індивідуального та загального, відірваність від об’єкту та предмету дослідження виучуваного автора перетворює сучасні історіографічні студії з одного боку на річ у собі, а з іншого — на чудові твори мистецтва, краса яких знаходиться у прямій залежності від таланту або рівня запалення мозку. При цьому дуже часто забувається, що процес становлення історичної науки вимагає